

După ce în primele două volume au fost tratate „orizonturile” de depozite aparținând fazelor IIIa–b (Bronz Vechi / Altbronzezeit, precedat de Bronzul Timpuriu / Frühbronzezeit), respectiv IVa–b (Bronz Mijlociu), în lucrarea de față sînt incluse cele trei orizonturi corespunzînd etapelor Va–c (Epoca nouă a bronzului / Jungbronzezeit) din propriul sistem cronologic al autoarei. Volumul cuprinde: Introducere (p. 9–10); Arme (p. 11–29), Unelte (p. 30–47), Vase de metal (p. 48–51), Piese de harnașament și resturi de care (p. 52–57); Podoabe, piese de port, articole de toaletă (p. 58–75); Cronologie (p. 76–84); Lista descoperirilor (p. 85–217); Prescurtări, bibliografie (p. 218–227); Indice de locuri (p. 229–235); Planșele: 1–286 (p. 239–524).

După cum e lesne de observat, lucrarea este axată pe trei părți principale: capitolele în care sînt discutate tipurile obiectelor de bronz care apar în cuprinsul depozitelor de tip Aranyos, Kurd și Gyermely; corpus-ul descoperirilor, prezentate în ordine alfabetică, nenumerotate și nedivizate pe „orizonturi”; și bogata ilustrație, constînd din fotografii și desene, grupate pe depozite, cu excepția pl. 275–278 (tipurile de obiecte ale orizonturilor Aranyos, Kurd și Gyermely) și 279–286 (hărți de răspîndire). Spre deosebire de aceste părți ale volumului, de o certă și durabilă valoare documentară, interpretare și cronologie depozitelor, semnificația lor în contextul epocii, sincronizarea cu așezările și necropolele, cu culturile contemporane, posibilele concluzii istorice, în general, sînt tratate mult mai sumar. Drept explicație, este invocată în repetate rânduri (p. 9, 76, 78, 83 etc.) împrejurarea că în momentul de față lipsesc încă condițiile necesare interpretării istorice a depozitelor, resimțindu-se, mai ales, rămînerea în urmă în ceea ce privește dezvelirea și publicarea corespunzătoare a așezărilor și necropolelor epocii studiate. Autoarea intenționa, inițial, să introducă în lucrare și un capitol asupra problemelor metalurgiei, dar, datorită amploarei cercetărilor de acest gen, rezultatele nu au mai putut fi cuprinse în volum, urmînd să fie publicate cu alt prilej (p. 9)².

S-a străduit, ca în corpus să fie cuprinse toate depozitele, respectiv toate piesele componente ale acestora — păstrate în original ori cunoscute numai pe bază de desene și descrieri. În schimb, descoperirile sporadice — adesea și ele părți ale unor depozite risipite ori ieșite parțial la iveală — au fost înregistrate, în general, numai în cazul pieselor mai mari (săbii, vase de bronz, de pildă), nu și în cazul celor de dimensiuni mai mici (topoare, celturi, seceri etc.), sau al obiectelor al căror loc de descoperire este necunoscut. Adunarea și prezentarea tuturor acestor piese trebuie realizată — conform opiniei autoarei — în lucrări de tipul colecției PBF. În măsura în care pot fi reconstituite, se precizează condițiile de descoperire, precum și căile de achiziționare (negustori de antichități, colecționari, arămari), explicîndu-se, uneori, în acest fel, compoziția eterogenă a unor (pretinse) depozite³. S-a acordat atenția cuvenită și stabilirii, dacă depozitele sînt conservate în întregime sau numai parțial, problemă care nu poate fi trecută cu vederea la o eventuală evaluare statistică a compoziției depozitelor. Se menționează, de asemenea, locul de păstrare și numerele de inventar ale depozitelor, prima publicare și bibliografia principală. Se precizează, în sfîrșit, datarea, ca

AMÁLIA MOZSOLICS: *Bronzefunde aus Ungarn. Die Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 235 p., text + hărți, 286 pl. (în limba germană).

Autoarea — o personalitate binecunoscută a arheologiei europene — a început cu mai bine de trei decenii în urmă inventarierea tuturor depozitelor de bronzuri din Ungaria. Rezultatul acestei munci uriașe, care ar putea onora un întreg colectiv, se materializează în impunătoarea serie de lucrări monografice, dintre care cea de a treia ne reține acum atenția¹.

¹ Cele două volume anterioare sînt: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kossiderpadlás*, Budapest, 1967 și *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Ferró und Ópályi*, Budapest, 1973 (recenzia noastră în SCIVA, 27:1, 1976, p. 121–123).

² Cf. lucrarea Amáliei Mozsolics, apărută între timp, *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit*, Bericht RGK, 65, 1984, p. 20–72 + 24 pl. În legătură cu sistemul cronologic al autoarei (paralizat cu cel al lui Reinecke) este foarte instructiv tabelul I (Chronologische Übersicht).

³ Autoarea este de părere, de pildă (cf. p. 9, nota 4 și p. 106) că obiectele achiziționate de Muzeul din Miskolc și publicate de T. Kemenczei (ÉvkMiskolc, 6, 1966, p. 49 și urm.) ca depozitul I de la Bükkaranyos are o compoziție mixtă, conținînd piese provenite din trei orizonturi de depozite (Ópályi, Kurd, Hajdúböszörmény). Acest depozit nu trebuie confundat cu depozitul eponim al orizontului Aranyos, numit de A.M. (p. 104–105) Bükkaranyos (comitat Borsod-Abaúj-Zemplén), Fund I, și care corespunde cu „descoperirea de la Aranyos”, adesea citată în literatura de specialitate și publicată pentru prima dată de J. Hampel (AE, 15, 1895, p. 193–196, pl. I–II; idem, *Bronzhor*, pl. CCXVI–CCXVII).

rezultat al studiului asocierii tipurilor din componența depozitelor. Legătura dintre text și planșe este asigurată, ilustrația este însă selectivă, renunțându-se, în primul rând, la reprezentarea obiectelor mai mici sau a celor publicate.

În concepția autoarei, orizontul de depozite Aranyos inaugurează o nouă perioadă a epocii bronzului în Ungaria. Având în vedere tipurile de obiecte de bronz din componența depozitelor, orizonturile anterioare, Hajdúsámson, Keszlerpadlás, Forró și Ópályi, se caracterizau mai ales prin topoare de luptă de diferite tipuri, săbiile și virfurile de lance fiind, în schimb, rare. Această perioadă a „culturilor topoarelor” (Axtkulturen) se termină cu orizontul Ópályi (B IVb), odată cu sfârșitul culturii mormintelor tumulare și al celor faruđite ori influențate de aceasta, ceace marchează, în același timp, și încheierea Bronzului mijlociu. Odată cu orizontul Aranyos imaginea oferită de tipurile obiectelor de bronz se schimbă fundamental: topoarele vor fi rare, înmulțindu-se săbiile, care devin arma caracteristică a vremii. Treccrea la noua perioadă (B Va-c: Jungbronzezeit), care mai cuprinde și orizonturile de depozite Kurd și Gyermely, este marcată, prin urmare, și printr-o schimbare în domeniul tehnicii de luptă, al artei militare.

Aria de răspindire a depozitelor de tip Aranyos (B Va) se limitează la o regiune relativ restrinsă din nord-estul Ungariei, fiind cunoscută câteva descoperiri și de pe teritoriul învecinat al Slovaciei. Aceste depozite au fost îngropate probabil într-o fază mai nouă sau către sfârșitul evoluției culturii Pilly. Asupra situației din Ucraina Transcarpatică, din lipsă de date concludente, nu pot fi făcute aprecieri. De asemenea, autoarea nu se poate pronunța cu siguranță dacă pentru nord-vestul Transilvaniei trebuie să se aibă în vedere sau nu și descoperiri de tip Aranyos. Depozitele seriei Uriu (conform clasificării elaborate de M. Petrescu-Dimbovița⁴) corespund, în cea mai mare parte, orizontului Ópályi, unele sînt însă, după opinia lui A. M., mai tirzii, aparținînd orizontului Kurd. Avînd în vedere limitarea teritorială a descoperirilor de tip Aranyos, autoarea crede că îngroparea acestor depozite se datorează unor cauze locale și nu unor evenimente de însemnătate „supraregională”. Unele posibilități de comparație cu alte regiuni sînt oferite de săbiile de tip Nenzingen, larg răspindite din Scandinavia și pînă în Peloponez, săbii care se răcesc deja în orizontul următor, Kurd. În Egeea, săbiile de tip Nenzingen sînt răspindite în Helladicul tirziu III B—C, ceea ce ar însemna perioada secolelor XIII—XII î.e.n., A.M. este însă foarte precaută în privința sincronizării și a datărilor absolute, bazate pe acestea. În ceea ce privește Italia, orizontul Aranyos pare a fi contemporan cu o fază mai nouă a perioadei Bronzo Recente, iar raportat la cronologia lui Reinecke, orizontul în discuție poate fi sincronizat cu o etapă tirzie a Bronzului D. În acest context este remarcată valabilitatea și pentru Ungaria a unei observații a lui H. Müller-Karpe, potrivit căreia cezura dintre B D și Ha A₁ nu este atât de accentuată în comparație cu fazele următoare (p. 78)⁵.

Spre deosebire de descoperirile de tip Aranyos, depozitele orizontului Kurd (B Vb) sînt răspindite în întreg Bazinul Carpatic și chiar în Croația. În Ungaria, alături de nord-estul țării, depozitele de acest tip sînt foarte dense mai ales în sudul Transdanubiei (comitatele Tolna, Baranya și Somogy), densitate comparabilă cu frecvența descoperirilor în regiunea cuprinsă între cursul Dravei, al Savei și al Dunării. Pe acest spațiu vast, componența depozitelor prezintă anumite particularități regionale, ilustrate prin ordonarea pe comitate a planșelor cuprinzînd descoperirile de tip Kurd. În Ungaria răsăriteană depozitele de acest tip au ajuns în pămînt probabil în faza timpurie (I, după terminologia propusă de A.M.) a culturii Gáva, careia îi aparțin, de pildă, așezările de la

Nagykálló și Poroszló-Aponhát⁶. Este mai problematică stabilirea legăturilor depozitelor de tip Kurd cu așezările și necropolele, respectiv cu culturile contemporane din Transdanubia. A.M. optează, după cit se pare, pentru o sincronizare cu cultura Velatice, respectiv Văl I. În ceea ce privește sincronizarea cu seriile de depozite din Transilvania, stabilite de M. Petrescu-Dimbovița, orizontului Kurd îi corespunde faza Suseni, A. M. atribuind însă acestui orizont și unele depozite (Cornuțel, de pildă), incluse de profesorul ieșean în faza Uriu⁷. Autoarea, remarcînd observația prof. M. Petrescu-Dimbovița cu privire la participarea unor importante elemente vestice în constituirea depozitelor fazei Suseni din Transilvania și Banat, nu acceptă ideea (formulată, de fapt, de M. Rusu) că îngroparea acestor depozite ar fi în legătură cu apariția purtătorilor grupului Lăpuș-Gáva⁸. A.M. consideră că este vorba de evenimente istorice de o însemnătate și de o amploare mult mai mare, care au determinat ascunderea unui important număr de depozite, nu numai în Transilvania ci și în Ungaria de nord-est, Transdanubia, Slovacia și Croația. Mai mult, în perioada corespunzătoare orizontului Kurd au avut loc schimbări profunde în întregul aspect cultural (Kulturhabitus), ceea ce o determină pe autoare să vorbească despre o adevărată cezură. Aceste schimbări sînt comparabile cu cele intervenite aproximativ în aceeași vreme în Italia, odată cu trecerea de la Bronzo recente la Bronzo finale (Protovillanova). Cronologic, această perioadă este sincronizată cu trecerea de la Helladicul (respectiv Minoicul) tirziu III C la Protogeometric (Subminoic) în Egeea.

Depozitele orizontului Gyermely (B Vc) sînt mai unitare, cu deosebiri regionale mai puțin evidente. Sincronizarea cu așezările și necropolele, cu culturile contemporane este, și în acest caz, dificilă. În Ungaria răsăriteană evoluează acum, probabil, faza Gáva II. În Transdanubia această perioadă corespunde probabil cu începutul intensei activități metalurgice în marile așezări întărite, cum este, de pildă, celebra stațiune de la Velem. În Transilvania orizontului Gyermely îi corespunde, în mare, seria de depozite Jupalnic, iar în Italia o fază mai evoluată (mijlocie ?) a perioadei Bronzo finale. Răpörtate la cronologia lui Reinecke, orizonturile Kurd și Gyermely pot fi sincronizate, avînd în vedere un anumit decalaj, cu etapele Ha A₁₋₂.

Referitor la grupele de depozite, stabilite de W.A. von Bruun pentru Bazinul Carpatic, A.M. face observația că prima fază, Uriu-Domănești, poate fi subîmpărțită în Ungaria în două orizonturi, Ópályi și Aranyos. În ceea ce privește următoarele faze (2. Kisapáti-Lengyeltóti; 3. Jászkarajenő-Uzsavölgy; 4. Rohod-Szenes), autoarea are obiecții mai ales în legătură cu denumirile, respectiv depozitele eponime alese. Astfel, depozitul de la Kisapáti nu s-a păstrat, iar cel de la Jászkarajenő s-a păstrat doar parțial, acestea nu pot fi deci, verificate; la Lengyeltóti, Rohod și Szenes au fost descoperite mai multe depozite, din epoci diferite, ceea ce ar putea crea confuzii; Uzsavölgy nu figurează pe hartă sau în indicatorul localităților; bronzurile au fost descoperite (în albia unui pîru) pe teritoriul localității actuale Lesencsvánd.

Cartea prezentată în rîndurile de mai sus demonstrează — dacă mai era nevoie — că studiul oricît de minuțios al depozitelor de bronzuri, al obiectelor de metal, în general, fără cercetarea corespunzătoare a așezărilor și necropolelor contemporane și fără coroborarea rezultatelor, nu poate oferi decît o imagine istorică mult lacunară. Dincolo de această constatare, valabilă și pentru alte spații și care nu privește, în fond, meritele lucrării, trebuie să fim recunșcători autoarei — în cîrînd octogenare — pentru realizarea noului său volum care, prin prezentarea și analiza competentă a unui material documentar extrem de bogat va constitui, așa cum și-a dorit-o ea însăși, o solidă bază pentru viitoare cercetări.

⁴ Autoarea apelează la clasificarea depozitelor și la sistemul cronologic expus de M. Petrescu-Dimbovița în cartea sa, *Die Sieheln in Rumänien*, BBF, XVIII, 1, München, 1978. Faza Uriu — p. 97—108.

⁵ Cf. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Frankfurt a.M., 1959, p. 151.

⁶ În legătură cu problemele culturii Gáva a se vedea cartea recentă a lui T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungaris*, Budapest, 1984, p. 58—86 (recenzia noastră: *ArchMold*, XI, 1987, p. 274—276).

⁷ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 97—108.

⁸ *Ibidem*, p. 91—92 și nota 48.

La rîndul nostru, dorim ca această muncă să fie dusă pînă la capăt, așteptînd apariția cit-mai curînd a celui de-al patrulea volum al acestei serii, dedicat orizonturilor de depozite Hajdúböszörmény, Románd și Bükkszentlászló (Mozsolics B. Via-c = Reinecke-Ha. B).

ATTILA LÁSZLÓ